

Aurelia Kotkiewicz

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Psychoanaliza w służbie komunistycznej utopii. O radzieckim projekcie antropologicznym

Projekt stworzenia nowego człowieka radzieckiego, wzorca pięknej, doskonałej istoty, jest mocno zakorzeniony w rosyjskiej tradycji kulturowej. Bohaterowie bylin staroruskich czy żywotów świętych prawosławnych, z propagowaną przez nie ideą hartowania ciała i duszy, charakteryzują się nadludzką mocą, ascetycznością, fanatyzmem i pokorą.

Nowy człowiek, istota praktyczna, wolna od filozoficznych i religijnych uprzedzeń, podporządkowana energii kolektywu, pojawia się w kręgach radykalnej inteligencji rosyjskiej lat sześćdziesiątych XIX wieku¹. Reprezentantem postawy, zgodnie z którą wartość istoty ludzkiej mierzona była jej korzyścią społeczną, jest bohater powieści Mikołaja Czernyszewskiego *Co robić?* (*Что делать?*, 1862–1863). Rachmietow, prawzór przyszłego nowego człowieka, przejawiający takie cechy jak radykalizm sądów, bezkompromisowość i maksymalizm etyczny², przeciwstawia się nadmiernej

¹ Zob. R. Pipes, *Rosja carów*, tłum. Władysław Jeżewski, Warszawa 2006.

² Ten maksymalizm etyczny jest też charakterystyczny dla Lwa Tołstoja.

i niepożytecznej, jego zdaniem, uczuciowości, stanowiącej przeszkodę w dążeniu do samorealizacji.

Silny wpływ na bolszewicki projekt stworzenia doskonałej istoty ludzkiej³ wywarła koncepcja „nadczłowieka” Fryderyka Nietzschego. Stała się ona filozoficzną podstawą poszukiwania boskiego pierwiastka w człowieku oraz ideału jego duchowej przemiany. W przeciwieństwie do racjonalistycznej zachodnioeuropejskiej myśli filozoficznej z jej tendencją do rozgraniczenia w człowieku tego, co ludzkie, i tego, co boskie, Rosjanie, w ślad za myślicielami starożytnej Grecji, przyswoili sobie pojęcie „przebóstwienia”, czyli upodobnienia się do Boga. Pojęcie to wynikało z przekonania, że natura ludzka zachowała pierwiastek boski, pierwotnym zaś przeznaczeniem człowieka jest stan sprzed grzechu pierworodnego. Pojęcie „przebóstwienia” legło u podstaw idei *Bogoczłowieczeństwa* (богочеловечество) Władimira Sołowjowa, uzasadniającej i rozwijającej koncepcję piękna duchowego, zaproponowanego wcześniej przez Fiodora Dostojewskiego⁴. Idea ta uobecnia się także w literaturze i sztuce pierwszych dekad XX wieku⁵, by wspomnieć choćby takich twórców jak Aleksander Błok, Włodzimierz Majakowski, Borys Kustodijew, Aleksander Dejneka, Włodzimierz Tatlin. Owo przekształcanie świata i przebudowanie świadomości człowieka twórcy postrzegali w kategoriach sztuki jako „życiotworzenia”, pretendującej do tego, by wpływać na rzeczywistość i świadomość odbiorcy.

Źródła wiary w potęgę człowieka i jego możliwości panowania nad światem tkwią także w teorii „Bogotwórstwa” (боготворчество) Maksyma Gorkiego i Anatola Łunaczarskiego⁶. Modernistyczne wyobrażenie o kosmicznej jedności uzyskuje kontynuację w teorii „wspólnego czynu”, czyli pracy nad przewyciężeniem śmierci i zmartwychwstaniem pokoleń Nikołaja Fiodorowa, jednego z pionierów „transhumanizmu”, rozumianego

³ Zob. A. Эткинд, *Эрос невозможного. История психоанализа в России*, Москва 2016.

⁴ Pięknymi ludźmi, w duchowym znaczeniu, są bohaterowie powieści Fiodora Dostojewskiego: książkę Myszkin (*Idiota*) i Alosza Karamazow (*Bracia Karamazow*).

⁵ Б. Гройс, *Рождение социалистического реализма из духа русского авангарда*, „Вопросы литературы” 1992 вып. 1, s. 42–61; А. Флакер, *Предпосылки социалистического реализма*, „Вопросы литературы” 1992 вып. 1, s. 62–71.

⁶ Ów „współczesny Prometeusz”, zdaniem Anatola Łunaczarskiego, pisarza, krytyka literackiego i ministra edukacji w rządzie Lenina, to „Wszeczczłowiek – istota nieśmiertelna, nieustraszona, uskrzydłona miłością”, przekraczająca wszelkie ograniczenia; zob. К. Чуковский, *Чукоккала. Рукописный альманах Корнея Чуковского*, Москва 1979, s. 182.

jako przekroczenie granic własnego człowieczeństwa⁷. Ucieleśnieniem marzenia o nadczłowieku, zdolnym zapanować nad przyrodą, jest empiriomonizm, system filozoficzny Aleksandra Bogdanowa⁸. Nowy, panujący nad przyrodą człowiek, jak rozumował Bogdanow, narodzi się przez podporządkowanie życia osobistego procesowi kolektywnego przekształcania świata.

W porewolucyjnych koncepcjach ideologicznych, ucieleśniających idee nowego społeczeństwa, wykorzystano podstawową tezę marksistowskiej antropologii filozoficznej, w myśl której człowiek jest istotą podatną na oddziaływanie zewnętrzne. Nowa władza, a w ślad za nią naukowcy i artyści, opierali się na przeświadczeniu o plastyczności ludzkiej natury oraz na założeniu, że historyczny proces kształtowania się człowieka nie został jeszcze zakończony. Nowy bolszewicki projekt antropologiczny, polegający na stworzeniu istoty kolektywnej na podstawie filozofii materialistycznej, nosił nazwę „pieriekowki” („pieriediełki”), czyli gruntownej i całkowitej przemiany psychofizycznej.

W procesie formowania owego *homo faber*, reprezentującego postawę rewolucyjnej świętości, szukano inspiracji w zdobyczach współczesnej nauki i psychologii, zwłaszcza bardzo popularnej w Rosji radzieckiej lat dwudziestych ubiegłego wieku psychoanalizy Zygmunta Freuda⁹. Zarówno założenia psychoanalizy, oparte na konfrontacji biologicznej natury człowieka z restrykcyjną kulturą, interpretowaną jako wyraz sublimacji popędów biologicznych, jak i metody leczenia austriackiego psychiatry były popularne w Rosji już pod koniec XIX i w pierwszych latach XX wieku, kiedy to Petersburg i Moskwa stały się ważnymi europejskimi centrami psychoanalitycznymi.

Już w 1904 roku przetłumaczono na język rosyjski dzieło Freuda *O marzeniach sennych*. Freud bardzo mocno wpłynął na wybitnych rosyjskich badaczy i krytyków literackich zajmujących się psychologią twórczości i problemem zależności pomiędzy sztuką a psychiką artysty – Aleksandra Łurii i Lwa Wygotskiego, oraz krytyków literackich wykorzystujących

⁷ Myśl Fiodorowa, zwanego „moskiewskim Sokratesem”, w znaczący sposób wpłynęła na twórczość Andrieja Płatonowa, a zwłaszcza na jego powieści *Wykop*, *Czewengur* oraz *Szczęśliwa Moskwa*; zob. A. Pomorski, *Duchowy proletariusz. Przyczynek do lamarkizmu społecznego i rosyjskiego kosmizmu XIX–XX wieku (na marginesie antyutopii Andrieja Płatonowa)*, Warszawa 1996.

⁸ Aleksander Bogdanow był nie tylko pisarzem, teoretykiem nowej kultury proletariackiej, ale przede wszystkim lekarzem, prekursorem badań nad transfuzją krwi.

⁹ А. Эткнд, *Эрос невозможного...*, op. cit.; К. Ивамото, *Психоанализ в Советском Союзе*, <http://psychoanalitiki.ru/2012-07-03-20-39-59.html> (29.03.2017).

myśl psychoanalityczną w badaniach nad literaturą wieku¹⁰. Myśl psychoanalityczna bardzo mocno wpłynęła również na życie umysłowe kraju, podejmowano pierwsze próby leczenia, prowadzone przez uczniów i kontynuatorów metod terapeutycznych Freuda, między innymi Iwana Jermakowa, Moisieję Wulfę, Wierę Szmidt.

Szerokie możliwości wykorzystania teorii wiedeńskiego psychiatry w dziele stworzenia nowego człowieka dostrzegali Lew Trocki¹¹ i Maksym Gorki, prawodawca realizmu socjalistycznego¹². W latach trzydziestych ubiegłego wieku z inicjatywy Gorkiego powstał Wszechzwiązkowy Instytut Medycyny Eksperymentalnej pod kierownictwem Anatola Speranskiego, zaś dekadę wcześniej – Psychoanalityczny Dom Dziecka, swoiste laboratorium, w którym w oparciu o koncepcje Freuda prowadzono eksperyment wychowawczy polegający na kształtowaniu u dzieci uczuć kolektywnych.

Już na początku lat trzydziestych ubiegłego stulecia rozpoczął się proces unifikacji dyscyplin psychoneurologicznych. W latach czterdziestych zacierają się granice pomiędzy psychologią a pedagogiką, zdobycze psychoanalizy są wykorzystywane w medycynie, kosmonautyce, wojskowości. W psychologii radzieckiej nie ma już miejsca na roztrząsanie takich problemów jak wolność, władza, strach, gniew, seksualność. W latach ortodoksji stalinowskiej psychoanaliza zostaje podporządkowana ideologii i retoryce partyjnej i aż do lat osiemdziesiątych XX wieku oficjalnie jest uważana za przejaw ideologii burżuazyjnej¹³.

Z biegiem lat zatarciu uległy granice pomiędzy sztuką a ideologią, coraz silniejsze stawały się dążenia nowej władzy do osłabienia ambicji twórców, zakres poszukiwań artystycznych był stopniowo ograniczany. Lata trzydzieste ubiegłego stulecia zapoczątkowują w Związku Radzieckim monistyczny, totalitarny charakter kultury, zaś nową, obowiązującą wszystkich twórców koncepcją artystyczną staje się realizm socjalistyczny, obecny w dyskursie kulturowym i politycznym Rosji radzieckiej od lat

¹⁰ Zob. A. Воронский, *Искусство видит мир. Портреты. Статьи*, Москва 1987.

¹¹ Por. wypowiedź Trockiego z 1923 roku: „Formujemy konkretnego człowieka naszej epoki, który powinien walczyć o stworzenie takich warunków, by na ich podłożu wyrósł harmonijny obywatel komuny” (tłum. wł.), Л. Троцкий, *Проблемы культуры. Культура переходного периода*, http://bookz.ru/authors/trockii-lev/problemi_613.html (29.03.2017).

¹² М. Горький, *Разрушение личности*, [w:] М. Горький, *Очерки философии коллективизма*, сб. 1, Санкт-Петербург 1909.

¹³ Zob. А. И. Белкин, А. В. Литвинов, *К истории психоанализа в Советской России*, „Психоаналитический вестник” 1992 № 2; С. Яржембовский, *Нас принижающий обман. 150 лет со дня рождения Зигмунда Фрейда*, „Звезда” 2006 № 5.

trzydziestych do końca pięćdziesiątych XX wieku. Dominującą cechą socrealizmu jest afirmacja kolektywizmu, uosabiającego stalinowski mit wielkiej rodziny, zbudowany na podstawie rosyjskich tradycji patriarchalnych ze szczególnym sakralizowanym stosunkiem do władzy.

W procesie postępującej ideologizacji życia i sztuki psychoanaliza przetransformowała się w projekt naukowy oparty na wykorzystaniu technik służących kontrolowaniu procesów psychicznych oraz odruchów społecznych mas. Właśnie na podłożu psychoanalizy powstaje i rozwija się psychotechnika, refleksologia, fizjologia mózgu, juwenologia, czyli nauka o zachowaniu młodości i sposobach odmładzania organizmu, której celem miało być wyhodowanie nieśmiertelnego *androgyna*, stanowiącego jedność społeczną, duchową i biologiczną, a także pedologia¹⁴, nauka o metodach wpływania na osobowość człowieka od najmłodszych lat. Prowadzone są badania nad zjawiskami telepatii, psychokinezy, psychosugestii, hipnozy, jasnowidzenia, fenomenem halucynacji zbiorowych, tajemnymi rytuałami syberyjskich szamanów.

Problemem uwarunkowań biologicznych i społecznych człowieka zajmował się między innymi neurobiolog Siergiej Briuchonienko. Wykorzystał on wynaleziony przez siebie aparat sztucznego krwioobiegu dożywiania organizmów psów w trakcie śmierci klinicznej i zademonstrował w 1928 roku w Moskwie żywą, lecz oddzieloną od ciała głowę psa¹⁵. Popularna w latach dwudziestych XX wieku materialistyczna koncepcja Iwana Sieczenowa, oparta na przekonaniu, że mózg jest narzędziem elektromechanicznym, reagującym na bodźce zewnętrzne, stała się podstawą badań podjętych później przez Iwana Pawłowa.

Coraz częściej pojawiają się próby połączenia freudyzmu z marksizmem i nauką o wyższych czynnościach nerwowych Iwana Pawłowa¹⁶. „Freudomarksizm”, ów radziecki wariant psychoanalizy, opierał się na decydującej roli stosunków społecznych w formowaniu istoty ludzkiej¹⁷.

¹⁴ A. Залкинд, *Педагогика. Утопия и реальность*, Москва 2001.

¹⁵ Por. scenę podczas seansu czarnej magii w teatrze Variétés z powieści *Mistrz i Małgorzata* Michaiła Bułhakowa, kiedy to kot Behemot odrywa głowę konferansjera Żorża Bengalskiego.

¹⁶ Pawłow był jednym z niewielu uczonych rosyjskich akceptowanych i oficjalnie popieranym przez władzę, która traktowała jego szkołę „jako przeciwwagę dla religijnej oraz introspektywnej psychologii” (G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000, s. 216).

¹⁷ Leszek Kołakowski pisał, że marksizm jest „filozofią scjentystyczną, kolektywnie-pragmatyczną i aktywistyczną, nie potrzebuje kategorii podmiotowości indywidualnej ani

O połączeniu fizjologii Pawłowa i psychoanalizy Freuda pisał Lew Trocki. Jego zdaniem celem zarówno psychoanalizy, jak i teorii odruchów warunkowych jest poznanie mechanizmu ludzkiej psychiki, na którą duży wpływ miały procesy społeczne¹⁸. Kontrola nad procesami podświadomymi człowieka i świadome oddziaływanie na tę sferę życia miały umożliwić realizację najważniejszego zadania, jakim było wyhodowanie nowej istoty ludzkiej. Ideą przewodnią, łączącą propozycje obu uczonych, jest sprowadzenie wszystkich konfliktów i problemów psychicznych do okresu wczesnego dzieciństwa, które stanowi pewnego rodzaju matrycę określającą dalsze życie człowieka. Zdaniem Freuda właśnie w tym czasie tworzą się elementarne mechanizmy emocjonalne, według Pawłowa jest to okres tworzenia się związków bezwarunkowo-warunkowych¹⁹.

Badania naukowe nad możliwościami ludzkiego mózgu przybierają w Rosji radzieckiej charakter eksperymentu społecznego, co potwierdzają doświadczenia przeprowadzane w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku przez uczonych radzieckich²⁰. Fascynacje zjawiskami geniuszu i patologii, zdrowia psychicznego i choroby znalazły odzwierciedlenie w eksperymentalnych badaniach nad mózgiem człowieka, małpy i psa²¹, prowadzonych w latach trzydziestych ubiegłego wieku w moskiewskim Instytucie Mózgu. Badania nad społeczną przemianą człowieka na podstawie założeń marksizmu prowadził również Władimir Bechtieriew, psychoneurolog, twórca refleksologii. Uczony propagował tezę o materialnym podłożu każdego świadomego aktu człowieka i wpływie procesów

kategorii prawdy w transcendentálním sensie i świat cały relatywizuje do ludzkiej pracy, a więc czyni człowieka twórcą wszechrzeczy” (L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu. Powstanie-rozwój-rozkład*, London 1988, s. 718).

¹⁸ Л. Троцкий, *К первому всероссийскому съезду научных работников*, <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotl910.html> (20.03.2017).

¹⁹ Odzwierciedleniem zainteresowania teorią odruchów warunkowych Pawłowa jest film *Mechanika mózgu* (1926) Wsiewołoda Pudowkina, dokumentalna rejestracja eksperymentu nakręcona w laboratorium uczonego jeszcze za jego życia.

²⁰ А. Куляпин, О. Скубач, *Мифология советской повседневности в литературе и культуре сталинской эпохи*, red. И. Силантьев, Москва 2013, rozdz. *Новое в физиологии мозга*, s. 96–102 oraz М. Спивак, *Посмертная диагностика гениальности*, Москва 2001.

²¹ А. Куляпин, О. Скубач, *Мозговой штурм. Экспериментальные исследования советских физиологов в контексте культуры 1920–940-х годов*, „Звезда” 2008 № 1, <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/1/ku14.html> (20.03.2017). Badacze przywołują tu eksperymenty prowadzone przez Katedrę Fizjologii Uniwersytetu Medycznego w Tomsku im. W. Mołotowa w latach czterdziestych ubiegłego wieku, polegające m.in. na wycięciu mózgu u zwierząt i obserwowaniu ich zachowań.

społecznych na procesy psychiczne. Wewnętrzny świat człowieka jest światem zorganizowanych emocji, które, zdaniem fizjologa, powinny podlegać kontroli państwowej²².

Te eksperymenty miały uzasadnić wykorzystanie radzieckich osiągnięć naukowych (szczególnie w dziedzinie neurofizjologii i neuropsychologii) w realizacji ideologicznego projektu, którego celem było wyhodowanie nowej istoty ludzkiej²³. Ów „naukowy ekstremizm” często przekraczał granice badań naukowych, był jednakże wyrazem ducha epoki, odzwierciedleniem ekstremizmu społecznego i politycznego, sejsmografem oczekiwania władzy i zamówienia społecznego.

Doświadczenia naukowe i badania nad ludzkim mózgiem i jego możliwościami wzbudziły zainteresowanie pisarzy, przynosząc bardzo interesujące realizacje artystyczne, by wymienić choćby twórczość Borysa Pilniaka, Izaaka Babla, Wsiewołoda Iwanowa, Michaiła Bułhakowa, Jurija Oleszę, Mikołaja Ostrowskiego, Andrieja Płatonowa, a także przedstawicieli nurtu literatury fantastyczno-naukowej²⁴.

Bohaterem powieści *Czerwona gwiazda* (*Красная звезда*, 1908) Aleksandra Bogdanowa są Marsjanie – komunistyczny odczłowieczony i zmechanizowany kolektyw, gotowy do podboju Ziemi. Antyutopia *My* (*Мы*, 1920) Jewgienija Zamiatina jest metaforą społeczeństwa totalitarnego, w którym każdy aspekt ludzkiego życia podlega kontroli społecznej. Powieść kończy się Wielką Operacją wycięcia z ludzkiego mózgu centrum fantazji, substratu duszy jednostkowej. Profesor Priebrażeński²⁵ z powieści Michaiła Bułhakowa *Psie serce* (*Собачье сердце*, 1926) przeszczepia psu o imieniu Szarik przysadkę mózgową zmarłego człowieka. Powstała w wyniku eksperymentu hybryda próbuje zawłaszczyć sobie świat. Uczony Piersikow z opowieści Bułhakowa *Fatalne jaja* (*Роковые яйца*, 1925) odkrywa czerwony promień (metafora rewolucji), którego działanie okazuje się destrukcyjne dla człowieka. Urzędnik z opowiadania Lwa Łunca *Pismo wychodzące nr 37* (*Исходящая № 37*, 1922), przeniknięty ideą „biurokracji doskonałej”, prowadzącej do alienacji każdej istoty, zamienia się w niepotrzebny nikomu kawałek papieru.

²² Bechtieriew był też jednym z prekursorów badań nad hipnozą i telepatią – przekazywaniem myśli, a zwłaszcza komend na odległość. W tym celu uczony podjął współpracę ze sławnym w latach 30. treserem zwierząt Władimirem Durowem.

²³ Zob. М. Спивак, *Тайна мозга Владимира Ленина*, <http://www.requiem.ru/news/2002/02/18/lenin/> (20.03.2017).

²⁴ Пор. *Голова профессора Доуэля* (*Głowa profesora Dowella*, 1924) czy *Человек-амфибия* (*Człowiek ryba*, 1928) Aleksandra Bielajewa.

²⁵ Rosyjski czasownik „преображать” oznacza „przeobrażać”, „przekształcać”.

Tendencje kolektywistyczne, wyrażające się w pragnieniu podporządkowania swojego życia osobistego społeczeństwu, zjednoczenia się z tłumem, towarzyszą Osipowi Mandelsztamowi: „Nie chcę wśród młodzieńców ciepłarnianych / Rozmieniać duszy ostatniej kopiejki, / Jak do kołchozu indywidualny, / Tak wchodzę w świat i ludzie są mi piękni. // Zrozum mnie nareszcie – / Ja muszę żyć, oddychać bolszewijąc / I tuż przed śmiercią wciąż piękniejąc, / Pobyć tu i poigrać z ludźmi jeszcze”²⁶. W utworze Andrieja Płatonowa *Opowiadanie o wielu ciekawych rzeczach* (*Рассказ о многих интересных вещах*, 1923) zawarta jest myśl o „tworzeniu nowego człowieka” przez świadome przekształcenie swoich instynktów w imię dobra kolektywnego, Jurij Olesza w opowiadaniu *Materiał ludzki* (*Человеческий материал*, 1928) pisze: „Pragnę zdławić w sobie moje drugie »ja« i trzecie, i wszystkie »ja«, które wypelzają z przeszłości. Chcę zniszczyć w sobie miałki uczucia. Skoro nie mogę być inżynierem żywiolów, to mogę być inżynierem materiału ludzkiego. [...] Krzyczę na cały głos: »Niech żyje rekonstrukcja materiału ludzkiego, wszechogarniająca inżynieria nowego świata!«”²⁷. Przeobrażenie ludzkiej świadomości jest też podstawą konstrukcyjno-ideologiczną monumentalnej książki *Kanał Białomorsko-Bałtycki imienia I. W. Stalina* (*Беломорско-Балтийский канал имени Сталина*, 1931–1934) pod redakcją Maksyma Gorkiego.

Jednakże wiara twórców rosyjskich zarówno w możliwość przemiany świata, jak i w siłę ludzkiego ducha była nieodłącznie związana z pytaniem o sens eksperymentu społecznego polegającego na wcieleniu w życie projektów inżynierii społecznej.

W powieści *Przywrócona młodość* (*Возвращенная молодость*, 1933), oryginalnym połączeniu beletrystyki z traktatem naukowym, Michał Zoszczenko z dużym sceptycyzmem odnosi się do prób „pieriediełki” osobowości w imię kolektywu. Wewnętrzna walka pomiędzy koniecznością dostosowania się do uwarunkowań społecznych a chęcią samostanowienia, pomiędzy presją ideologiczną a poczuciem wewnętrznej wolności wywołuje dodatkowy konflikt, wynikający ze szczególnej, ukształtowanej tradycją odpowiedzialności pisarza rosyjskiego wobec stawianych mu zadań wychowawczych.

Niezwykłym i bardzo odważnym eksperymentem artystycznym, próbą połączenia psychoanalizy freudowskiej z ewolucjonizmem Pawłowa jest

²⁶ O. Mandelsztam, *Stance*, [w:] O. Mandelsztam, *Poezje*, tłum. S. Pollak, Kraków 1983, s. 421.

²⁷ J. Olesza, *Materiał ludzki*, [w:] J. Olesza, *Pestka wiśni*, przeł. z ros. i posłowiem opatrzył Adam Galis, wybór J. Szymak-Reiferowa, Kraków 1984, s. 67–68.

powieść Michaiła Zoszczenki *Przed wschodem słońca* (*Перед восходом солнца*, 1943, pełne wydanie 1987). W latach trzydziestych, kiedy pisarz pracował nad powieścią, bezpośredni zwrot ku psychoanalizie nie mógł być dobrze widziany, dlatego podjął on próbę zawarcia kompromisu pomiędzy freudyzmem a oficjalnie aprobowaną teorią behawioryzmu fizjologa Pawłowa, której celem było zrozumienie społecznej natury człowieka. Uczenie się, czyli nabywanie odruchu warunkowego, które Zoszczenko interpretował w kategoriach „pieriekowki” charakteru, polegało na zastępowaniu bodźca wywołującego reakcję innym bodźcem. Istota oddziaływania miała się opierać na przerwaniu połączeń nerwowych z bodźcem, który jest przyczyną choroby, i tworzeniem w mózgu nowych mechanizmów. Powieść Zoszczenki, wyraz konfliktu pomiędzy pierwiastkiem duchowym a kolektywnym, jednostką a masą, nie przynosi jednoznacznych rozstrzygnięć.

Psychoanaliza Zygmunta Freuda, niezwykle popularna w Rosji radzieckiej lat dwudziestych ubiegłego wieku, była wykorzystywana w latach późniejszych przez ideologów nowej władzy i naukowców w celu zrealizowania najważniejszego zadania, jakim było stworzenie nowej istoty ludzkiej, podporządkowanej władzy i kontrolowanej przez nią. Jednakże przewrotność totalitaryzmu w procesie powstawania nowego człowieka polegała na tym, że osiągnięcie ideału musiało zostać okupione pogwałceniem wolności wewnętrznej. Inżynieria dusz zabiła duchowość, człowiek stał się zarówno narzędziem systemu, jak i jego ofiarą, a w warunkach społeczeństwa totalitarnego harmonia społeczna okazała się utopią.

Abstract

Psychoanalysis in the Service of the Communist Utopia: On the Soviet Anthropological Project

In the process of implementing their anthropological project, that is creating a new, perfect human being, the Bolsheviks sought inspiration from modern science and psychology, especially Freudian psychoanalysis, which was very popular in Soviet Russia in the 1920s. In the process of the ideologization all aspects of life and art, psychoanalysis became the foundation of a scientific project to develop techniques for controlling psychological processes and mass social responses. Attempts to link Freudian psychology and Marxism were reflected in Soviet art and literature of the period, which elaborated on the ideologically-infected scientific experiments to create a new type of human, one that was submissive and hence easy for the state to control.

Bibliografia

- Kořakowski Leszek, *Główny nurty marksizmu. Powstanie-rozwój-rozkład*, London 1988.
- Mandelsztam Osip, *Stance*, [w:] Osip Mandelsztam, *Poezje*, tłum. S. Pollak, Kraków 1983.
- Olesza Jurij, *Materiał ludzki*, [w:] Jurij Olesza, *Pestka wiśni. Wybór prozy*, przeł. z jęz. ros. i pośl. opatrzyl Adam Galis, wybór Jadwiga Szymak-Reiferowa, Kraków 1984.
- Pipes Richard, *Rosja carów*, tłum. Władysław Jeżewski, Warszawa 2006.
- Pomorski Adam, *Duchowy proletariusz. Przyczynek do lamarkizmu społecznego i rosyjskiego kosmizmu XIX–XX wieku (namarginesie antyutopii Andrieja Platonowa)*, Warszawa 1996.
- Przebinda Grzegorz, Smaga Józef, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000.
- Белкин А. И., Литвинов А. В., *К истории психоанализа в Советской России*, „Психоаналитический вестник” 1992 № 2.
- Воронский Александр Константинович, *Искусство видеть мир. Портреты. Статьи*, Москва 1987.
- Горький Максим, *Разрушение личности*, [w:] Максим Горький, *Очерки философии коллективизма*, сб. 1, Санкт-Петербург 1909.
- Гройс Борис, *Рождение социалистического реализма из духа русского авангарда*, „Вопросы литературы” 1992 вып. 1.
- Залкинд Арон, *Педология. Утопия и реальность*, Москва 2001.
- Ивамото Кадзухиса, *Психоанализ в Советском Союзе*, <http://psychoanalitiki.ru/2012-07-03-20-39-59.html> (01.12.2017).
- Куляпин Александр, Скубач Ольга, *Мифология советской повседневности в литературе и культуре сталинской эпохи*, отв. ред. И. В. Силантьев, Москва 2013.
- Куляпин Александр, Скубач Ольга, *Мозговой штурм. Экспериментальные исследования советских физиологов в контексте культуры 1920–1940-х годов*, „Звезда” 2008 № 1, <http://magazines.russ.ru/zvezda/2008/1/ku14.html> (01.12.2017).
- Спивак Моника, *Посмертная диагностика гениальности*, Москва 2001.
- Спивак Моника, *Тайна мозга Владимира Ленина*, <http://www.requiem.ru/news/2002/02/18/lenin/> (01.12.2017).
- Троцкий Лев, *К первому всероссийскому съезду научных работников*, <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trot1910.html> (01.12.2017).
- Троцкий Лев, *Проблемы культуры. Культура переходного периода*, http://bookz.ru/authors/trockii-lev/problem1_613.html (01.12.2017).
- Флакер Александр, *Предпосылки социалистического реализма*, „Вопросы литературы” 1992 вып. 1.
- Чуковский Корней, *Чукоккала. Рукописный альманах Корнея Чуковского*, Москва 1979.
- Эткинд Александр, *Эрос невозможного. История психоанализа в России*, Москва 2016.
- Яржембовский Станислав, *Нас принижающий обман. 150 лет со дня рождения Зигмунда Фрейда*, „Звезда” 2006 № 5.